

**TƏDRİSİN METODİKASI THE METHODOLOGY OF TEACHING
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ**

DOI: 10.36719/AEM/2007-2019/47/118-120

Telli Təriyel qızı İbrahimova

Bakı Slavyan Universiteti

İradə Xəlil qızı Zamanova

Bakı Dövlət Universiteti

MƏKTƏBƏQƏDƏR UŞAQLARDA NİTQ İNKİŞAFI PEDAQOJİ PROBLEM KİMİ

Açar sözlər: pedaqogika, ana dili, nitq inkişafı, bədii əsər

Key words: pedagogy, native language, speech development, work of fiction

Ключевые слова: педагогика, родной язык, развитие речи, художественное произведение

Uşağın ana dilinə yiyələnməsi, onun nitqinin inkişaf etdirilməsi məsələsi rus pedaqoqlarının əsərlərində daha geniş şəkildə əks olunmuşdur. Biz bunun daha aydın ifadəsini K.D.Uşinskiyin əsərlərində görürük. Rus pedaqogikasının klassiki olan K.Uşinski (1824-1870) ilk dəfə ana dilinin ilkin təliminin elmi cəhətdən əsaslandırılmış sistemini yaratmışdır. İlk təlim zamanı ana dilinin məsələsini K.Uşinski qaldırmışdır. Ana dilinin əhəmiyyəti məsələsi Uşinskiyə qədər olan dövrdə də dərk edilmişdir. Lakin heç kim ana dilinin, bu «böyük xalq müəllimi»nin pedaqoji əhəmiyyətini Uşinski qədər mükəmməl formada göstərə bilməmişdir. Ayrı-ayrı fənlər içərisində pedaqoq ana dilinin təlim üsulunu xüsusi işləmişdir. Ana dilinin tədrisinə həsr etdiyi əsərlərdə dilin mənşəi haqqında o, idealist səhvlərə yol vermişdirsə də, lakin dilin tədrisi üsuluna aid olduqca faydalı göstərişlər də vermişdir.

K.Uşinski ana dilinin tədrisindən üç məqsəd güdüldüyünü qeyd edir: «birincisi, uşaqlarda nitq (söz) fitrəti adlandırılan fitri ruhi qabiliyyəti inkişaf etdirmək; ikincisi, uşaqları ana dilinin xəzinəsinə şüurlusurətdə yiyələnmək üçün hazırlamaq və üçüncüsü, uşaqlara bu dilin məntiqini, yəni məntiqi bir sistemlə onun qrammatik qanunlarını mənimsətmək» (1,25) Nitqi inkişaf etdirmək üçün o sisteməlik təmənlər aparılmasını və bu təmənlərdə müstəqilliyə, müntəzəmliyə və məntiqiliyə xüsusi fikir verilməsini təklif edir və öz dərslərlərində belə təmənlər üçün zəngin material verirdi. Uşinski tərəfindən istənilən və sərbəst nəqlətməni öyrətmək vasitəsi kimi təklif olunan uşaqların həyatından götürülmüş hadisələrin təsviri, ədəbi mətnlərin nümunə kimi müxtəlif formalarda tətbiq edilməsi məsələləri məktəbəqədər tərbiyə pedaqogikasında xüsusi olaraq qiymətləndirilir. K.Uşinski ana dilinin ədəbi zənginliklərini mənimsətmək üçün uşağı xalq yaradıcılığı və bədii ədəbiyyat üzərində çalışdırmağı məsləhət görürdü. Onun bu məqsədlə yazdığı və kiçik yaşlı uşaqlara nəql etməni öyrətmək üçün təklif etdiyi balaca həcmli hekayə və nağılları bugünkü uşaq bağçalarımızda təşkil olunan nəqlətmə məşğələlərində ən çox istifadə olunan bədii əsərlərindədir.

Uşağın ana dilini mənimsəməsində bədii ədəbiyyatın əhəmiyyəti bir vasitə olduğunu qeyd edən K.Uşinski «Rus dilinin ilk tədrisi haqqında» məqaləsində yazırdı ki, uşağın yazıçının fikrini başa düşməsi və bu fikrin ifadə olunduğu formanı qavraması hələ onun öz nitqini inkişaf etdirməsi demək deyil. Bu üsul, bu yol ancaq uşağın əqlini zənginləşdirir. Əgər uşaq bədii əsərin verdiyi nitq nümunəsini başa düşüb qavramaqla yanaşı onu öz nitqində məşq etdirərək, ondan istifadə etməyi bacarsa, yalnız o zaman uşaq öz nitqini inkişaf etdirmiş olar. Uşinski dil təlimində nitqlə təfəkkürün ayrılmaz vəhdət təşkil etməsi ideyasını əsas tutaraq, uşağın dilini zənginləşdirmək və inkişaf etdirmək üçün onun fikrini zənginləşdirmək lazım olduğunu irəli sürürdü: «Dil heç də fikirdən ayrılıqda mövcud olan bir şey deyildir, əksinə, üzvi olaraq onun yaratmış olduğu bir şey, onun içərisində kök salmış və daima onun içərisindən inkişaf edən bir şeydir; odur ki, şagirdə dil qabiliyyətini inkişaf etdirmək istəyən şəxs, hər şeydən əvvəl, onda fikirləşmək qabiliyyətini inkişaf etdirməlidir». (1,121) K.Uşinski ana dili təlimində formalizmin əleyhinə qəti surətdə çıxaraq, uşaqlara mənəsini bilmədikləri söz yığını öyrətməkdən ciddi surətdə çəkinməyi tələb edir. O, uşağın ana dilini mənimsəməsində yalnız hafizənin böyük rol oynadığını fikirləşənlərlə razılaşmırdı: «Hər hansı bir dilin tək bütün sözlərini deyil, həm də bu sözlərin bütün mümkün olan birləşmələrini və hətta onların bütün müxtəlifdəyişmələrini möhkəm bilmək üçün heç bir hafizə kifayət etməzdi; əgər dili ancaq bircə hafizə ilə öyrənməli olsaydılar, heç bir dili, heç bir zaman tamam halda öyrənə bilməzdilər». (1,123)

K.Uşinski göstərir ki, uşaq ana dilini mənimsərkən yalnız sözləri, onların birləşmələri və dəyişmələrini deyil, həm də hədsiz – hesabsız anlayışları, əşyalara dair görüşləri, bir çox fikirləri, hissləri, bədii təsvirləri,

dilin məntiq və fəlsəfəsini də mənimsəyir, həm də asan və cəld şəkildə 2-3 il ərzində elə mənimsəyir ki, iyirmi il orada yaşayan xarici, dilə aid 3 yaşlı uşağın malik olduğu bilikləri də kəsb edə bilmir. Ana dil uşağda elə bir qabiliyyət inkişaf etdirir ki, bu qabiliyyət uşağda söz yaradır, onun ruhunu inkişaf etdirir və insanı heyvandan ayırır. Bu mücərrəd təfəkkür bacarığı, qanunauyğun, anlayışlarla düşünmə bacarığıdır. «Nıtq fitrəti əsas etibarilə insan ruhunun məntiq qabiliyyətinə, konkret təsəvvürlərdən təcrid olunmaq, bu konkret təsəvvürləri ümumi anlayışlara çevirmək, bu anlayışları fərqləndirmək və birləşdirmək, bunlar arasında oxşar və fərqli əlamətlər tapmaq, bunları ümumi bir mühakimədə birləşdirmək və s. Qabiliyyətlərə istinad edir. Bu ümumbəşər məntiqi dilin əsasını təşkil edir və onun qrammatik qanunlarında ifadə olunur; bütün dillərin qrammatikaları arasındakı çoxlu oxşarlıq da buradan irəli gəlir. Bütün dillər öz qrammatikasında eyni şeyi insan təfəkkürünün məntiqini ifadə etməyə çalışır. Lakin buna hər zaman eyni formalarla nail olmur».(1,223)

Uşaqlarda söz qabiliyyətini inkişaf etdirmək – onların təfəkküründə məntiqiliyi inkişaf etdirmək deməkdir. Məntiqi təfəkkür qabiliyyətinə yiyələnməyin isə məktəb təlimi zamanı son dərəcə zəruri əhəmiyyəti vardır. Məhz o, uşağa dərsi məntiqi surətdə öyrənmək, yəni oradakı əsas fikri tapmaq, ikinci dərəcəliləri onunla bağlamaq, söz və ifadələri verildiyi şəkildə əzbərləmək deyil, şərh etmə sistemini anlamaq imkanını verir. Elə buna görə də ana dilindəki «söz hər cür əqli inkişafına əsası və bütün biliklərin xəzinəsidir. Hər cür anlama ondan başlayır, ondan keçir və ona qayıdır... Bizim yeni məktəblərimiz belə bir etiqađı dərk etməlidirlər ki, söz ruhun yeganə inkişaf dairəsidir və hər cür təlim və inkişaf ona malik olmaq üzərində qurulmalıdır».(2,101)

Yuxarıda qeyd olunanlardan göründüyü kimi, K.Uşinski ana dilinə ilk təlim zamanı əsas yer verirdi. Buradan çıxış edərək demək lazımdır ki, uşaq bağçaları bu ilk təlimin əsasını təşkil etdiyi üçün burada uşağa ana dili öyrədilməsi məsələsinə daha artıq fikir verilməlidir. Uşinski ana dilinin dərk edilməsini əqli inkişafın əsası hesab etməklə bərabər, onu əqli inkişaf etdirən digər vasitələrdən ayırmırdı. O yazırdı ki, «dil əlbəttə, insanın çox qüdrətli tərbiyəçilərindən biridir». Lakin o, bilavasitə təcrübə və müşahidələrdən alınan bilikləri əvəz edə bilməz. Düzdür, dil bu biliklərin qazanılmasını asanlaşdırır və sürətləndirir; lakin uşağın diqqəti fikrin quruluşuna, formasına yönəlsə, dil biliklərin qazanılmasına mane də ola bilər. Öz fikrini yaxşı ifadə edə bilməmək – nöqsandır; lakin müstəqil fikrə malik olmamaq isə daha böyük nöqsandır. Müstəqil fikirlər isə müstəqil surətdə qazanılmış biliklərdən meydana gəlir. Kim, faktik məlumatlarla zəngin olan, düzgün və müstəqilfikirləşən, lakin öz fikirlərini çətinliklə ifadə edən adamı, hər şey haqqında özgələrinin ifadələrilə, hətta ən yaxşı klassik yazıçılardan götürülmüş ifadələrlə danışmaq qabiliyyəti, biliyinin miqdarından və təfəkkürünün dərinliyindən daha artıq olan bir adamdan üstün tutmaz.

K.Uşinski yazır ki, 5-6 yaşlı uşağın sərbəst danışğını eşitdikdə rahatlanmaq olmaz. Çünki bu faktik real biliklərlə qidalanmamış formal məntiqi inkişafdır. Ona görə ki, 6 yaşlı uşaq özünün fikir və hisslərindən daha çox söz və ifadələr bilir. O, bir çox hallarda insanın anadan gəlmə fitri dil qavramaq qabiliyyətinə əsasən böyüklərin dilini mənimsəyir. Lakin o özü bi dili tamamilə qavramağa qədər ucala bilməmişdir. Ona görə ki, uşağın mexaniki hafizə əsasında mənimsədiyi bir çox söz və ifadələr, onunəni uşağın mənəvi malı olmamışdır. Bu malın mənimsənilməsi o zaman düzgün qurulmuş olur ki, o uşağa real həyatla paralel şəkildə verilib öyrədilsin. Əks halda dilin mənimsənilməsi əqli ancaq formal məntiqi cəhətdən inkişaf etdirir. «Zehni gimnastika əqli formal surətdə inkişaf etdirir; ideyalara çevrilmiş olan və tamamilə ağıl tərəfindən mənimsənilmiş təkcə müsbət biliklər onu real inkişaf etdirir... Dil üzrə təmrinlərin və zehni gimnastikanın öz-özlüyündə zərərli olduğunu, əlbəttə, heç kəs isbat etməyə qalxışmaz: onların yalnız birtərəfli aparılması və onlarda real məzmunun olmaması zərərli... Həm zehni gimnastika və həm də söz təmrinləri şagirdlərin (eləcədə məktəbəqədər yaşlı uşaqların – P.B.) ağıl və söz qüvvələrini hər hansı bir real müsbət bilik üzərində təmrin etdirməlidir; bu təmrinlərin başlıca məqsədi biliyin özünü tam mənimsətmək və aydın ifadə etdirməkdən ibarət olmalıdır, bu zaman əlavə yollarla həm zehni qüvvələr, həm də söz qabiliyyəti təmrin olunacaqdır».(1,108)

Beləliklə, xalqın tarixən yaratdığı sözü və uşağın şəxsi təcrübədən qazandığı real təsirləri əqli inkişafın əsas mənbəyi hesab edən K.D.Uşinski «Uşaq aləmi» və «Vətən dili» adlı kitablarını məhz bu əsas üzərində yaratmışdır. (ardı var)

Ədəbiyyat:

- 1.Uşinski. K.D. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı: Azərneşr, 1953. 314s.
- 2.Makarenko A.S. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı, Azərbaycan məktəbi,1950, 440s.
- 3.Ушинский, К.Д. Родное слово. Книга для детей и родителей, Новосибирск: Дет. лит., 1994. - 424 с.

Speech development in preschool age as a pedagogical problem

Summary

The problem of speech development of preschoolers today is considered as one of the important problems of modern childhood. An analysis of Ushinsky's creative works will allow us to conclude that he pays special attention to the methodology for the development of children in the process of teaching their mother tongue in the family and kindergarten.

Развитие речи в дошкольном возрасте как педагогическая проблема

Резюме

Проблема речевого развития дошкольников сегодня рассматривается как одна из важных актуальных проблем современного детства. Анализ теоретических трудов К.Д.Ушинского позволит сделать вывод о том, что особое внимание он уделял методике развития детей в процессе обучения их родному языку в семье, детском саду.

Rəyçi: f.e.n. V.Qızıyeva